

ОЦЕНКА НА ДОСТЪПА ДО ПРАВНА ПОМОЩ В ДОСЪДЕБНАТА ФАЗА НА НАКАЗАТЕЛНИТЕ ПРОИЗВОДСТВА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2015 г.

Докладът обобщава резултатите от представително проучване на платените от Националното бюро за правна помощ през 2015 г. отчети за предоставена правна помощ в досъдебната фаза на наказателните производства. Изследването е проведено от екип на Правна програма на Институт Отворено общество – София в рамките на Работен пакет 2 по проект „Подобряване на достъпа до правна помощ в досъдебната фаза на наказателните производства в България“. Проектът се изпълнява в периода 1 август 2016 – 31 януари 2018 г. в партньорство между Националното бюро за правна помощ и Институт Отворено общество – София, с участието на Борда за правна помощ на Холандия като асоцииран партньор.

Проектът е финансиран по Програма „Правосъдие“ 2014–2020 г. на Европейския съюз и сред неговите основни задачи е да съдейства за правилното приложение и мониторинг на Директива 2013/48/ЕС от 22 октомври 2013 г. относно правото на достъп до адвокат в наказателното производство и в производството по европейска заповед за арест и относно правото на уведомяване на трето лице при задържане и на осъществяване на връзка с трети лица и консулски органи през периода на задържане, на Директива 2016/1919/ЕС от 26 октомври 2016 г. относно правна-

та помощ за заподозрени и обвиняеми в рамките на наказателното производство и за искани за предаване лица в рамките на производства по европейска заповед за арест, както и на Препоръка на Европейската комисия 2013/С378/03 от 27 ноември 2013 г. относно правото на правна помощ за заподозрените или обвиняемите в наказателното производство и на Препоръка на Европейската комисия 2013/С378/02 от 27 ноември 2013 г. относно процесуалните гаранции за уязвимите лица, които са заподозрени или обвиняеми в наказателното производство.

Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от авторите и при никакви обстоятелства не може да се приеме, че този документ отразява официалното становище на Институт Отворено общество – София, на институциите, които са партньори по проекта, или на Европейската комисия.

Изследването е осъществено от екип в състав: д-р Иванка Иванова (автор), адвокат Даниела Доковска (редактор), Десислава Велкова (събиране и обработка на данни) и Живка Белчева (събиране на данни).

ISBN 978-954-2933-43-4

СЪДЪРЖАНИЕ

▶ Резюме	2	▶ Основни характеристики на досъдебните производства, по които е предоставена правна помощ	13
▶ Представяне на изследването	2	▶ Профил на адвокатите, предоставяли правна помощ, и размер на възнагражденията	18
▶ Описание на системата за правна помощ в досъдебната фаза на наказателните производства	4	▶ Профил на подзащитните	20
▶ Основни характеристики на предоставената правна помощ	6	▶ Изводи и препоръки	23

РЕЗЮМЕ

Докладът съдържа резултатите от изследване на представителна извадка от адвокатските отчети за предоставена правна помощ в досъдебната фаза на наказателните производства в България през 2015 г. Целта на изследването е да установи определени количествени показатели за обхват и ефективност на системата за правна помощ в досъдебното производство в България, които в дългосрочен план да могат да се използват за оценка на достъпа на гражданите до правосъдие и на ефективността на предоставяната правна помощ.

Изследването показва, че предоставянето на правна помощ засяга неголям дял от общия брой на досъдебните производства (минимум 6% и максимум 34% от досъдебните производства по наказателни дела) и най-вероятно е ограничено до случаите на задължителна защита, при която обвиняемият не може да се откаже от защитник.

Сред подзащитните в системата за правна помощ изследването очертава дела на няколко различни групи уязвими лица, които трябва да бъдат обект на специална закрила според националното законодателство и работата с които поставя специфични изисквания към професионалната квалификация на защитниците – 9% от подзащитните са непълнолетни, 16% от подзащитните не говорят български език, 20% от подзащитните са с мярка за неотклонение „задържане под стража“, има значителен, макар и неустановен точно дял на неграмотни и бедни подзащитни. Повечето от обстоятелствата, които поставят обвиняемия в уязвимо положение, понастоящем не се вписват изрично в адвокатските отчети, което създава определени пречки пред контрола за качество на предоставената правна помощ.

Досъдебните производства, по които е предоставена правна помощ, завършват с обвинителни актове и споразумения по-често, отколкото средно всички досъдебни производства. По-специално споразуменията са два или три пъти по-вероятен изход от досъдебното производство в случаите на предоставена правна помощ, отколкото средно за страната (според това дали се изчислява спрямо общия брой решени от прокурорите преписки, или спрямо вероятния брой досъдебни производства, които са водени срещу известен извършител). При фокус групите и проведените интервюта бяха тествани няколко различни хипотези за обяснение на този резултат – част от

експертите смятат, че причината се корени в големия дял лица сред клиентите на правната помощ, които са вече осъждани. Те знаят какво могат да очакват от развитието на процеса и предпочитат делото да приключи по-бързо, т.е. да признаят вината си и да сключат споразумение. Друга част от интервюираните експерти обаче са по-склонни да приемат, че качеството на работа на служебните защитници е по-ниско в сравнение с това на упълномощените защитници, и споделят редица случаи на формално изпълняване на задълженията от страна на служебните защитници.

Във връзка с това е препоръчително Националното бюро за правна помощ (НБПП) и местните адвокатски съвети да разширят своя административен капацитет за наблюдение и оценка на качеството на работа на адвокатите, да извършват периодични проактивни проверки в този смисъл и при оценка на качеството да отчитат и гледната точка на потребителите на правна помощ, каквито утвърдени практики съществуват в други държави – членки на ЕС.

ПРЕДСТАВЯНЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Целта на изследването е да установи определени количествени показатели за обхват и ефективност на системата за правна помощ в досъдебната фаза на наказателните производства в България, които в дългосрочен план да могат да се използват за оценка на достъпа на гражданите до правосъдие и на ефективността на предоставяната правна помощ. Регистрираните показатели включват демографски профил на подзащитните, включително дял на лица в уязвимо положение, които задължително се защитават от адвокат (непълнолетни, лица с физически или психически недостатъци, които им пречат да се защитават сами, лица, които не владеят български език), дял на задържаните, профил на защитника и вид на предоставената правна помощ (в извършването на кои действия най-често участват адвокатите, какви са техните типични действия като участници в процеса, географското разпределение на случаите на правна помощ). Към момента на провеждане на изследването тази информация не може да бъде извлечена чрез справки от електронната система на НБПП, но е от изключително важно значение с оглед наблюдение и оценка

на степента на прилагане в практиката на стандартите за справедлив процес на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи и изискванията на Директива 2013/48/ЕС и на Директива 2016/1919/ЕС.

Изследването е проведено чрез преглед на представителна извадка от отчетите на адвокатите за изплатена правна помощ в досъдебната фаза на наказателните производства през 2015 г., осъществен по предварително подготвен въпросник. Въпросникът е разделен на пет части: идентификация на случая, информация за адвоката, информация за предоставената правна помощ, информация за подзащитния и информация за престъплението.

Първоначалният план предвиждаше изследването да бъде направено върху отчетите за 2016 г., но след изготвяне на извадката се установи, че отчетите за 2016 г. все още не са изцяло архивирани, т.е. не може да се проведе търсене. По тази причина беше подготвен нов списък с отчети, постъпили през 2015 г., и беше направена нова извадка.

Самите адвокатски отчети представляват папки с документи, които обикновено се подават на хартия, съдържат приблизително между 9 и 42 страници и включват:

- ▶ отчет на адвоката за свършената работа (по стандартен формуляр) и становище на съответния адвокатски съвет по отчета на адвоката;
- ▶ копие от искане за определяне на адвокат за осъществяване на правна помощ (изготвяно обикновено от разследващ полицай и изпращано до съответния адвокатски съвет);
- ▶ копие от уведомително писмо на съответния адвокатски съвет до разследващия полицай, в което се съобщава кой е конкретно избраният адвокат;
- ▶ копие от постановление за допускане на правна помощ (изготвяно от разследващия полицай вече по името на конкретен адвокат);
- ▶ копие от декларация на обвиняемия (по стандартен формуляр), в която той заявява, че няма средства да заплати адвокатско възнаграждение;
- ▶ представени от адвоката копия от различни документи на органи на досъдебното производство, които удостоверяват участието на защитника в извършването на отделни процесуални действия и действия по разследването (копия от протоколи за привличане на обвиняем, копия от протоколи за разпит, съдебни протоколи за одобряване на споразумение и т.н.).

Адвокатските отчети, включени в изследването, бяха подбрани чрез систематична случайна извадка със стъпка 15 от списък с всички подадени в НБПП отчети през 2015 г., при които правната помощ е предоставена в досъдебната фаза на наказателните производства. Електронната система на НБПП регистрира всички постъпили отчети на адвокатите и позволява подготвянето на справки за изплатените суми на всеки адвокат, за броя и вида на подадените отчети от всяка колегия, за приключилия етап от производството и др. Така от електронната система беше извлечена справка за всички постъпили през 2015 г. отчети за правна помощ в досъдебното производство. От първоначалния списък с отчети бяха отстранени всички, които са подадени в предишни години, както и отчетите, по които е отказано плащане или по които все още няма решение за плащане от НБПП. След това от оставащите в списъка около 10 000 отчета бяха подбрани със стъпка 15 общо 815 отчета.

По отношение на осъществяването на извадката е важно да се отбележат две неща. Първо, отчетите не се подават от самите адвокати в момента на приключване на съответния етап на производството, а от местните адвокатски съвети, които събират по десет-двадесет отчета и ги изпращат периодично в НБПП. В резултат извлечената от електронната система справка за постъпилите адвокатски отчети за правна помощ, предоставена в досъдебното производство, се състои от периодично повтарящи се натрупвания от отчети от една и съща адвокатска колегия, например 4 отчета от Перник, следвани от 25 отчета от Пловдив и т.н., което поставя в определен риск случайността на извадката. За да бъде коригиран този недостатък, след като беше направена извадката със стъпка 15, броят на отчетите, попаднали в извадката от всяка адвокатска колегия, беше сравнен с дела на тази колегия в общия брой отчети. Оказа се, че някои от по-слабо натоварените колегии са представени в извадката само с по един-два отчета, а Софийската адвокатска колегия е свръхпредставена. Беше направена корекция, като беше намален броят на отчетите на Софийската адвокатска колегия и бяха добавени отчети от по-слабо натоварените адвокатски колегии, така че от всяка да има поне по 4 отчета в извадката.

Второ важно обстоятелство във връзка с извадката е, че в списъка на НБПП за постъпилите отчети във връзка с правна помощ в досъдебното производство не са включени случаите на бързо и на незабавно производство. Те се водят с отделна абривиатура в отчетността на НБПП.

От планираните 815 отчета в извадката на място в архивните папки бяха установени 761. Липсата на 54 от отчетите в извадката се дължи на текущи проверки, извършвани от НБПП или от съответните адвокатски съвети – в тези случаи отчетът се изважда от архивната папка и се връща в съответния адвокатски съвет или остава на разположение на съответен отдел на НБПП.

Разгледаните 761 адвокатски отчета в извадката са подадени от 582 адвокати, т.е. в извадката са попаднали по повече от един отчет на някои от адвокатите. В извадката са включени адвокати от всичките 27 адвокатски колегии – най-малко 4 и най-много 116 отчета от всяка адвокатска колегия. При 50% попълнени отговори на въпросите грешката е около 3,4%.

С цел изясняване на резултатите от количественото изследване на 3.11.2017 г. беше проведена една фокус група с петима адвокати от гр. Велико Търново, които са вписани в Националния регистър за правна помощ, а през ноември 2017 и януари 2018 г. бяха проведени и 10 полуструктурирани интервюта с експерти (адвокати и съдии по наказателни дела).

ОПИСАНИЕ НА СИСТЕМАТА ЗА ПРАВНА ПОМОЩ В ДОСЪДЕБНАТА ФАЗА НА НАКАЗАТЕЛНИТЕ ПРОИЗВОДСТВА

В периода 1999–2006 г. с оглед на предстоящото членство на България в Европейския съюз беше предприета мащабна реформа на системата за предоставяне на правна помощ по наказателни дела – поспециално беше приет Закон за правната помощ (ЗПП), с който беше учреден и отделен орган за контрол над изразходваните публични средства – НБПП. Бе приет и нов Наказателно-процесуален кодекс (НПК).

Необходимостта от такава реформа беше продиктувана от установените по това време сериозни ограничения в достъпа на гражданите до правосъдие. През този период не е правено специално изследване на достъпа до правна помощ в досъдебните производства, но има две изследвания на достъпа до правосъдие в съдебната фаза на наказателните дела. Изследванията са проведени по еднаква мето-

дология през 2001 и през 2004 г. и се основават върху преглед на представителна извадка от архивирани съдебни дела и интервюта със затворници. През 2001 г. изследването е проведено от Българския хелзинкски комитет, а през 2004 г. – от екип на Институт Отворено общество – София. Според данните от тези две изследвания през 2001 г. 76% от подсъдимите в районните съдилища и 41% от подсъдимите в първоинстанционните производства пред окръжните съдилища не са имали адвокат. Между 2001 и 2004 г. достъпът до правосъдие е значително подобрен – без адвокат пред районния съд са били 44% от подсъдимите и 20% от подсъдимите пред първоинстанционните окръжни съдилища.¹

Понастоящем правна помощ в досъдебната фаза на наказателните производства в България се предоставя от адвокати, които са вписани в Националния регистър за правна помощ към НБПП. Към края на 2015 г. в регистъра са вписани 5272 адвокати, т.е. около половината от действащите адвокати в страната. За разлика от практиката в някои други държави – членки на ЕС, адвокатски дружества, колективни сдружения за упражняване на адвокатска дейност или правни клиници не могат да бъдат доставчици на правна помощ. При включване в Националния регистър за правна помощ адвокатите заявяват своята специализация в една от трите области на правото – гражданско, наказателно или административно. Наличието на такава специализация не се удостоверява с документ и не подлежи на проверка от НБПП.

Член 94, ал. 1 от НПК регламентира случаите, в които участието на защитник е задължително. Те са обособени в 8 точки – когато:

- ▶ обвиняемият е непълнолетен (т. 1);
- ▶ обвиняемият страда от физически или психически недостатъци, които му пречат да се защитава сам (т. 2);
- ▶ делото е за престъпление, за което се предвижда наказание лишаване от свобода над десет години или друго по-тежко наказание (т. 3);
- ▶ обвиняемият не владее български език (т. 4);
- ▶ интересите на обвиняемите са противоречиви и един от тях има защитник (т. 5);
- ▶ е направено искане за вземане на мярка за неотклонение задържане под стража или обвиняемият е задържан (т. 6);

¹ Маринова, Г. (ред.). Достъп до правосъдие. Служебна защита по наказателни дела. Институт Отворено общество – София, 2005, с. 119.

► делото се разглежда в отсъствието на обвиняемия (т. 8);

► обвиняемият не е в състояние да заплати адвокатско възнаграждение, желае да има защитник и интересите на правосъдието изискват това (т. 9).

При основанията по т. 4 и т. 5 – когато обвиняемият не владее български език или обвиняемите са с противоречиви интереси и един от тях има защитник, обвиняемият може да се откаже от правна помощ и да се защитава сам. Във всички останали случаи отказът от право на защитник е недопустим.

Освен това чл. 381 от НПК изисква, ако има перспектива за постигане на споразумение, тази възможност да се изследва единствено с участието на защитник. В тези случаи, ако обвиняемият не си е упълномощил защитник, съдът му назначава служебен защитник за сметка на системата за правна помощ. Освен това не може да се проведе съкратено съдебно следствие по чл. 372 от НПК, ако подсъдимият няма защитник.

Органите, които провеждат досъдебното производство (най-често разследващият полицай), са длъжни да разяснят на обвиняемия правото му на защитник и ако той не може да заплати адвокатско възнаграждение, са длъжни да допуснат предоставянето на правна помощ по реда на ЗПП. В тези случаи органите на досъдебното производство изпращат искане до съответния адвокатски съвет, който определя адвокат, вписан в Националния регистър за правна помощ към НБПП. След предоставяне на правната помощ адвокатът изготвя отчет по формуляр, изпраща го за одобрение в съответния адвокатски съвет, а адвокатският съвет изпраща одобрения отчет на НБПП.

Заплащането на предоставената правна помощ се извършва от НБПП. Размерът на възнагражденията е определен нормативно в Наредба за заплащането на правната помощ², която се приема от правителството. Тя фиксира минимална и максимална сума, в рамките на които се определя заплащането за правната помощ, като размерът на възнаграждението зависи от тежестта на престъплението – например според чл. 15 от Наредбата възнаграждението на адвоката за участие в досъдебното производство за престъпления, за които законът предвижда наказание пробация или глоба, е определено в рамките на 50 лв. (минимум) и 100 лв. (максимум).

Предвидени са и редица основания, при които размерът на определеното възнаграждение може да надхвърли установения в наредбата максимум – когато се

предоставя правна помощ на повече от едно лице, в извънработно време и по време на официални празници, когато различни действия по разследването са извършвани неколккратно и др. Точният размер на възнаграждението за всеки отделен случай се определя от НБПП въз основа на предложение на съответния адвокатски съвет.

Предоставената по този ред правна помощ, макар и в редица случаи да е задължителна, не е безплатна за обвиняемия – ако той/тя бъде осъден, следва да възстанови на НБПП направените разходи за правна помощ. Във връзка с това през 2015 г. от НБПП са подадени 43 460 молби за издаване на изпълнителни листове срещу длъжници, а длъжниците са погасили доброволно към НБПП сумата от 353 386 лева.

Според чл. 3 от ЗПП публично финансираната правна помощ трябва да бъде ефективна и да осигурява равен достъп на гражданите до правосъдие. Функцията по контрол върху качеството на предоставената правна помощ е разпределена между НБПП и местните адвокатски съвети. НБПП осъществява общо и методическо ръководство на дейността по предоставяне на правна помощ, а според чл. 18, т. 5 ЗПП адвокатските съвети осъществяват текущ контрол върху качеството на предоставяната от адвокатите правна помощ. Според чл. 4 от Наредбата за заплащане на правната помощ НБПП може да откаже изплащането на възнаграждение на защитника, ако установи, че правната помощ е предоставена некомпетентно или недобросъвестно.

Адвокатите могат да бъдат отстранени от Националния регистър за правна помощ в случаите, когато са им наложени дисциплинарни наказания или наказания за нарушение на ЗПП. През 2015 г. от Националния регистър за правна помощ са отстранени общо 22 адвокати поради наложени дисциплинарни наказания, като 6 от тях са отстранени заради нарушения на ЗПП³.

През 2015 г. НБПП е разполагало с 23 служители на щат и е обработило над 48 000 адвокатски отчета за предоставена правна помощ по различни видове дела. Поради голямата натовареност на служителите с обработката на адвокатските отчети НБПП разполага с ограничен капацитет да следи проактивно за ефективността на предоставената правна помощ и за осигуряването на равен достъп на гражданите до пра-

³ Информацията е от Годишния отчетен доклад за дейността на НБПП за 2015 година, последно проверен в секция „Информация“ на уебсайта на НБПП (www.nbpp.government.bg) на 15.01.2018 г. – б. а.

² Обн., ДВ, бр. 5 от 17.01.2006 г.

восьдие. През годината са проведени 15 проверки по сигнали за нарушения на ЗПП, като основно проверките са образувани по сигнали на съдии. В единични случаи оплаквания срещу адвокати по повод на правната помощ, оказана в досъдебното производство, са подадени от подзащитни. Такива случаи са по-скоро изключения.

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПРЕДОСТАВЕНАТА ПРАВНА ПОМОЩ

а. Дял на предоставената правна помощ в досъдебната фаза спрямо общите параметри на наказателноправната система

През 2015 г. НБПП е взело общо 48 240 решения за изплащане на правна помощ за общата сума от 8 838 726 лв. От тях решенията за изплащане на предоставена правна помощ по досъдебни производства (ДП) са 12 653 бр. за общо 2 566 026 лв., т.е. правната помощ, изплатена за защита в досъдебната фаза, представлява 26% от изготвените от НБПП решения през годината и 29% от средствата, изразходвани от НБПП. Средният размер на изплатените адвокатски възнаграждения ва-

рира според вида на производството, в което е предоставена правната помощ (вж. по-долу табл. 18).

Както беше вече уточнено, тук са разгледани само решенията за заплащане на правната помощ, която според отчетността на НБПП се води във връзка с „досъдебни производства“, но не са отчетени решенията за заплащане на правна помощ във връзка с бързите и незабавни производства, които са също видове досъдебни производства, но се отчитат от НБПП отделно. През 2015 г. решенията на НБПП за заплащане на правна помощ по бързи производства са 2132 бр. за сумата от 405 350 лв., а решенията за заплащане на правна помощ във връзка с незабавни производства са 840 бр. за сумата от 178 190 лв. Така общият брой решения на НБПП за заплащане на правна помощ във връзка с досъдебни производства (с включени незабавни и бързи производства) през 2015 г. са 15 625 бр. (или 32% от решенията на НБПП през годината) на обща стойност от 3 149 666 лв. (или 36% от сумата, изразходвана за правна помощ през годината).

За сравнение през 2015 г. най-голямото перо от бюджета на НБПП отива за покриване на плащания за правна помощ, предоставена в рамките на наказателни дела от общ характер (НОХД) в съдебната фаза – адвокатските отчети за предоставена правна помощ в тези случаи са 17 930 бр. за общо 3 254 010 лв., т.е. правната помощ, предоставена в съдебната фаза по наказателни дела, представлява 37% от всички решения за плащане на НБПП и 37% от сумата, изразходвана от НБПП за правна помощ.

Таблица 1. Общ брой случаи на оказана правна помощ по видове производства през 2015 г.

Показател	Брой	Сума (лв.)
Правна помощ по наказателни дела от общ характер	17 930	3 254 010
Правна помощ по досъдебни производства	12 653	2 566 026
Правна помощ по частни наказателни дела	6850	796 740
Правна помощ по граждански дела	2339	358 540
Правна помощ по бързи производства	2132	405 350
Правна помощ по въззивни наказателни дела от общ характер	1881	606 190
Правна помощ по незабавни производства	840	178 190
Правна помощ по въззивни частни наказателни дела	801	93 140
Правна помощ по касационни производства	645	238 090
Правна помощ по наказателни дела от административен характер	504	82 500
Правна помощ по други видове дела	1665	259 850
Общо решения за правна помощ	48 240	8 838 726

Таблица 2. Общ брой досъдебни производства и внесени в съда прокурорски актове

Година	Новообразувани ДП	Внесени в съда прокурорски актове
2008	131 757	43 418
2009	139 894	45 147
2010	146 588	45 598
2011	139 049	46 511
2012	128 722	41 155
2013	132 860	39 372
2014	123 751	35 524
2015	121 541	33 411

Предоставената през 2015 г. правна помощ се вписва в тенденцията за намаляване на общата натовареност на органите на досъдебното производство – след 2010 г. значително намалява общият брой на новообразуваните досъдебни производства, а след 2011 г. намалява и броят на внесените в съда прокурорски актове. За 2015 г. новообразуваните досъдебни производства са 121 541 бр., което е със 17% по-малко в сравнение с 2010 г., а внесените в съда прокурорски актове са 33 411, което е с 27% по-малко в сравнение с 2010 г.

Предвид възприетите от прокуратурата на Република България показатели за отчитане на ефективността на органите, които участват в досъдебната фаза на процеса, трудно може да се даде точна оценка за обхвата на предоставяната правна помощ. Проблемът се поражда от досъдебните производства срещу неизвестен извършител, които съставляват голяма част от натовареността на прокуратурата и полицията. Известно е, че от общия брой дела на производство, които са решени от прокурорите през 2015 г. (128 893 бр.), около една четвърт (31 678 бр.) са прекратени, а около половината (60 718 бр.) са спрени, като 95% от спрените производства са водени срещу неизвестен извършител. Не е ясно какъв дял от прекратените производства са водени срещу неизвестен извършител. Ако допуснем, че всички прекратени производства са водени срещу неизвестен извършител, това означава, че през 2015 г. досъдебните производства, по които прокуратурата се е произнесла с акт и при които вероятно има известен извършител на престъплението, са 36 478. В такъв случай може да се предположи, че предоставената правна помощ в до-

съдебната фаза през 2015 г. засяга максимум 34% от производствата с установен извършител.

Прокуратурата обаче отчита, че през 2015 г. е работила по 213 781 досъдебни производства. Съпоставката на това число с известните случаи на предоставена правна помощ в досъдебните производства (12 653 бр.) показва, че правната помощ вероятно засяга само 6% от общата натовареност на прокуратурата през годината. Следователно може да се предположи, че предоставената през 2015 г. правна помощ по досъдебни производства засяга между 6% (консервативна преценка) и 34% (оптимистична преценка) от общия брой висящи досъдебни производства.

Налага се изводът, че въпреки тенденцията за намаляване на общия брой досъдебни производства и внесени в съда прокурорски актове правната помощ в досъдебната фаза всъщност засяга сравнително малък дял производства и следователно има сериозен хоризонт за растеж. Едва ли може да се допусне, че в останалите 94% от общия брой досъдебни производства (консервативна преценка) и 66% от решените през годината производства срещу известен извършител (оптимистична оценка) обвиняемият има адвокат, на който заплаща със собствени средства.

Трудно може да се прецени защо предоставянето на правна помощ засяга толкова нисък дял от общия брой висящи и приключени досъдебни производства. Със средствата на проведеното изследване не може да се установи дали и доколко органите на досъдебното производство ефективно изпълняват задължението си да разясняват правата на задържания/обвиняемия. Наскоро публикувано изследване на Българския хелзинкски комитет очертава редица проблеми при запознаване на задържаните в полицията с техните основни права, особено в случаите на неграмотни лица.⁴

Освен това във формуляра на декларацията, с която обвиняемият заявява, че няма средства да заплати адвокатско възнаграждение и иска да му бъде предоставена правна помощ по реда на ЗПП, се съдържа изрично предупреждение, че правната помощ не е безплатна и при осъдителна присъда разходите за служебен адвокат трябва да бъдат възстановени от осъдения независимо от имущественото му състояние. Същата информация обвиняемият получава и устно от разследващите органи, като елемент от разяснението за правото на правна помощ. Може да се

⁴ Ангелова, Д., Кънев, К., Станев, К. Декларации за правата на задържаните в България. Български хелзинкски комитет, 2017, с. 49 и сл. (изследването е достъпно в интернет на адрес www.bghelsinki.org).

предположи, че това действа като сериозен възпиращ фактор и задържаните/обвиняемите се отказват от адвокат в по-големия брой от случаите на незадължителна защита.

б. Разпределение на постъпилите отчети по време и място

Прегледът на представителната извадка от отчетите за предоставена правна помощ на досъдебното производство показва, че те постъпват в НБПП сравнително равномерно през годината, като месеците ноември, декември и юли са най-натоварени с постъпващи отчети. Тази констатация не е непременно свързана с времето, в което се предоставя самата правна помощ, и не е показателна за действителното време на провеждане на досъдебните производства, а по-скоро зависи от периодичността, с която съответните адвокатски съвети изпращат исканията за плащане на НБПП.

Съществуват значителни различия в натовареността на адвокатите от различните адвокатски колегии на територията на страната. Най-голям брой отчети за плащане на правна помощ в досъдебното производство са подадени от Адвокатския съвет – София

(2754 бр. отчети, или 22% от всички), а това е почти 53 пъти повече от Адвокатския съвет – Смолян, от който са подадени най-малък брой отчети за правна помощ в досъдебното производство (52 бр. отчети, т.е. под 0,5% от общия брой подадени отчети за 2015 г.).

Това разпределение на адвокатските отчети очевидно зависи от разпределението на населението върху територията на страната, но само отчасти, т.е. „географията“ на предоставяне на правна помощ не съвпада напълно с „географията“ на населението. Общото население на София-град и София-област е 22% от населението на страната и от Адвокатския съвет – София са постъпили 22% от отчетите за плащане на правна помощ в досъдебното производство. Постъпилите отчети от адвокатските съвети в Стара Загора, Враца, Плевен и Хасково обаче са повече от постъпилите отчети от Адвокатския съвет – Варна, въпреки че броят на населението в област Варна е два пъти по-голям от броя на населението в област Хасково и повече от два пъти по-голям от област Враца. Може да се предположи, че за географското разпределение на случаите на правна помощ броят на населението по области е важен, но далеч не единствен определящ фактор. Важни определящи фактори за „географията“ на правната помощ са бедността, образованието, наличието на по-висок дял население в младежка въз-

Таблица 3. Периодичност на постъпване в НБПП на отчетите за правна помощ, предоставена в досъдебната фаза на наказателните производства през 2015 г.

Месец	Брой	Дял (%)
Януари	60	8
Февруари	69	9
Март	64	8
Април	67	9
Май	56	7
Юни	66	9
Юли	76	10
Август	32	4
Септември	49	6
Октомври	49	6
Ноември	89	12
Декември	84	11

Таблица 4. Географско разпределение на всички подадени в НБПП отчети за предоставена правна помощ в досъдебното производство през 2015 г.

Адвокатски съвет / брой отчети	Дял (%)
София (2754)	22,0
Пловдив (909)	8,0
Бургас (825)	7,0
Стара Загора (672), Враца (621), Плевен (599), Хасково (586), Варна (576), Сливен (518)	4,0–5,3
Благоевград (495), Ямбол (447), Ловеч (431)	3,4–3,9
Русе (376), Велико Търново (352)	2,8–3,0
Пазарджик (271), Добрич (261), Кюстендил (235), Монтана (213), Шумен (209), Видин (191)	1,5–2,1
Габрово (159), Силистра (122), Разград (115), Търговище (116), Кърджали (102), Перник (87), Смолян (52)	0,4–1,2

раст, както и вероятно други демографски фактори. По-специално фактът, че през 2015 г. делът на отчетите за правна помощ, подадени от адвокатските съвети в Хасково, Ямбол и Бургас, спрямо всички подадени отчети за правна помощ в досъдебната фаза е по-висок от дела на населението на тези области спрямо населението на страната, най-вероятно се дължи на притока на бежанци и мигранти през южната граница на страната, който през 2015 г. беше значително по-висок от обичайното.

в. Орган по допускане на правната помощ

Най-често искането за определяне на адвокат от Националния регистър за правна помощ се прави от разследващ полицай (96% от случаите). Само в 1% от случаите (8 бр. от отчетите в извадката) искането за определяне на адвокат е направено от прокурор. В единични случаи исканията за определяне на адвокат са направени от съдия или от следовател.

г. Основания за предоставяне на правната помощ

Най-често посочваното основание за предоставяне на правна помощ е, че обвиняемият не е в състоя-

Таблица 5. Органи по допускане на правната помощ

Орган	Брой	Дял (%)
Разследващ полицай	733	96,0
Не е уточнено / Не е относимо	11	1,4
Прокурор	8	1,0
Съдия	5	0,5
Следовател	4	0,5

ние да заплати адвокатско възнаграждение, желае да има защитник и интересите на правосъдието изискват това (чл. 94, ал. 1, т. 9 от НПК) – това основание е посочено в 40% от отчетите за предоставена правна помощ на досъдебното производство.

Второто най-често посочвано основание (32%) е, че е направено искане за вземане на мярка за неотклонение задържане под стража. В 16% от случаите правната помощ е предоставена поради това, че обвиняемият не владее български език. В 11% от случаите правната помощ е предоставена поради обстоятелството, че обвиняемият страда от физически или психически недостатъци, които му пречат да се защитава сам, а в 9% от случаите – поради това, че обвиняемият е непълнолетен.

Таблица 6. Основания за предоставяне на правна помощ (чл. 94, ал. 1 от НПК)

Основание	Брой	Дял (%)
Обвиняемият не е в състояние да заплати адвокатско възнаграждение, желае да има защитник и интересите на правосъдието изискват това (чл. 94, ал. 1, т. 9 от НПК)	308	40,0
Направено е искане за вземане на мярка за неотклонение задържане под стража (чл. 94, ал. 1, т. 6 от НПК)	246	32,0
Обвиняемият не владее български език (чл. 94, ал. 1, т. 4 от НПК)	120	16,0
Обвиняемият страда от физически или психически недостатъци, които му пречат да се защитава сам (чл. 94, ал. 1, т. 2 от НПК)	81	11,0
Обвиняемият е непълнолетен (чл. 94, ал. 1, т. 1 от НПК)	66	9,0
Делото се разглежда в отсъствието на обвиняемия (чл. 94, ал. 1, т. 8 от НПК)	36	5,0
Обвиняемите имат противоречиви интереси и един от тях има адвокат (чл. 94, ал. 1, т. 5 от НПК)	32	4,0
Не е посочено конкретно основание	14	1,8
За престъплението се предвижда лишаване от свобода над десет години или по-тежко наказание (чл. 94, ал. 1, т. 3 от НПК)	13	1,7
Особен представител (чл. 101 НПК)	10	1,3
Повереник	4	0,5
Обвиняемият е задържан (чл. 94, ал. 1, т. 6 от НПК)	3	0,4
Резервен защитник (чл. 94, ал. 4 от НПК)	2	0,2

Делът на случаите, в които правната помощ е предоставена поради това, че обвиняемият страда от физически или психически недостатъци, които му пречат да се защитава сам, вероятно не съответства на реалния дял на обвиняемите с такива увреждания. От проведените допълнително интервюта с експерти се установи, че обвиняемите по редица дела са неграмотни, а по закон неграмотността не е предвидена като отделно основание за задължителност на защитата, макар че несъмнено поставя обвиняемия в уязвимо положение. Бяха установени различни практики относно квалифицирането на основанието за предоставяне на правна помощ при неграмотни обвиняеми. Според част от интервюираните експерти правилната квалификация на основанието за задължителност на защитата при неграмотни обвиняеми би следвало да е по т. 4 на чл. 94, ал. 1 от НПК – обвиняемият не владее български език, защото думата „владее“ предполага обвиняемият да може да си служи с български език не само говоримо, но и писмено. Други експерти обаче посочват, че при неграмотни обвиняеми най-често разследващите полицаи посочват като основание за задължителност на защитата, че обвиняемият страда от физически или психически недостатък, който му пречи да се защитава сам, или основанието по чл. 94, ал. 1, т. 9 от НПК, тъй като най-често неграмотните обвиняеми са и бедни.

В резултат на тази противоречива практика се изкривяват данните за реалния брой подзащитни с физически или психически недостатъци, които им пречат да се защитават сами, но от друга страна, не е ясно дали изобщо и доколко всички органи на досъдебното производство са склонни да разглеждат неграмотността на обвиняемия като специфично обстоятелство, което го поставя в уязвимо положение, респ. изисква предоставянето на задължителна защита.

д. Вид и обем на предоставената от адвокатите правна помощ в досъдебното производство

Формулярите за адвокатски отчети и системата за заплащане на правната помощ са организирани така, че да документират участието на адвоката в определени процесуални действия или действия по разследването, а не реално свършената работа по осъществяване на защитата. Като „вид на правната помощ“ във формулярите за адвокатски отчети са включени графи с название „консултация“ и „подготовка на документи за завеждане на дело“, след това в секция

„процесуално представителство и защита“ се описват характеристиките на самото досъдебно производство – номер на делото, компетентен съд, квалификация на деянието, „видове процесуални действия, извършени от адвоката“, акт, с който приключва досъдебната или съдебната фаза.

В графата „видове процесуални действия, извършени от адвоката“ адвокатите посочват в какви процесуални действия или действия по разследването са участвали, а като „документи, удостоверяващи обема на предоставената правна помощ“ като правило представят копия от протоколи от действията на досъдебното производство или от съдебни актове. Дейности като „предварителна среща с подзащитния“, „разясняване на правата“, „посещение на задържан“, „запознаване с материалите по делото“ не са включени във формуляра за отчет, приемат се за извършени по подразбиране и само в редки случаи са добавени от адвоката по негова инициатива и включени във времето, което той отчита пред НБПП.

В огромния брой от случаите в извадката участие на адвоката на досъдебното производство се изразява в участие при привличане на подзащитния като обвиняем и след това в неговия разпит – участие на адвоката при привличане на подзащитния като обвиняем е посочено в 94% от отчетите за предоставена правна помощ в досъдебното производство, а участие на адвоката при разпит на обвиняемия е посочено в 84% от адвокатските отчети за оказана правна помощ в досъдебното производство. В близо 60% от случаите е отчетено участие на адвоката при предявяване на разследването, а в 30% от случаите, при които е отчетена правна помощ в досъдебното производство, адвокатите са участвали в съдебно заседание за одобряване на споразумение. В 8% от случаите адвокатите са участвали в производство по вземане на мярка за неотклонение задържане под стража. В единични случаи адвокати участват в производства за кумулация на наказания и в производства по европейска заповед за арест.

Характерно за част от отчетите в извадката е, че посочените по-горе процесуални действия и действия по разследването се извършват по няколко пъти в рамките на едно и също производство – в 15% от всички адвокатски отчети в извадката адвокатите са участвали в провеждането на някое от процесуалните действия и на действията по разследването по повече от веднъж. Например поне трима адвокати са участвали четири пъти в привличане на обвиняем в това качество и в неговия разпит. Друг адвокат е участвал три

Таблица 7. Участие на адвокат в процесуални действия и действия по разследването

Действие	Брой	Дял (%)
Привличане на лицето като обвиняем	712	94,0
Разпит на обвиняем	638	84,0
Предявяване на разследването	452	59,0
Съдебно заседание за одобряване на споразумение	231	30,0
Вземане на мярка за неотклонение задържане под стража	61	8,0
Очна ставка	18	2,4
Предявяване на постановление за задържане от прокурора до 72 часа	11	1,4
Разпит на свидетел	6	0,7
Разпознаване	4	0,5
Участие в някои от гореописаните действия два или повече пъти	111	15,0

пъти в предявяване на разследването (за един и същи обвиняем и едно и също престъпление).

В извадката не се регистрират случаи адвокат да е участвал във възстановка на местопрестъплението (следствен експеримент), в 18 случая адвокат е участвал в очна ставка, а в 4 случая – при разпознаване.

От представените адвокатски отчети не може да се заключи какви точно действия извършва адвокатът с цел осигуряване на защитата в случаите, когато участва лично в извършването на процесуални действия или на действия по разследването. Най-често адвокатите посочват, че са провели разговор с прокурора с цел постигане на споразумение (в 115 случая, или 15% от всички случаи в извадката), че са обжалвали взетата мярка за неотклонение (в 64 случая, или около 8% от извадката) или че лично са изготвили проект на споразумение (в 59 случая, или около 8% от извадката).

Прегледът на приложените към отчета протоколи установява, че само в 5 случая адвокатите са правили искания, бележки или възражения при извършването на процесуалните действия и действията по разследването, в които са участвали. В случаите, когато адвокатите отчитат едновременно дейността си в досъдебното и в съдебното производство по делото, се констатира малко повече случаи на отбелязани в отчетите искания, бележки и възражения от страна на адвокатите в хода на съдебното следствие (общо в 25 случая от 320 отчета, в които има данни и за НОХД).

Като правило в отчетите липсват надеждни данни за предварителните действия на адвоката с оглед осигуряване на защитата – във формулярите за отчет не фигурира отделно такава графа и доколкото има нещо отбелязано, то е по лична инициатива на адвокатите и предадено с техни думи. В преобладаващия брой от отчетите (65%) не е уточнено дали адвокатът е извършвал някакви подготвителни действия с цел осигуряване на защитата. В 236 отчета (около 1/3 от отчетите в извадката) адвокатите посочват изрично, че са се запознали с материалите по делото и това е най-често отчитаната работа на адвоката за подготовка по делото. В 51 отчета (7% от всички отчети) адвокатите посочват изрично, че са разяснили правата на подзащитния си. В 11 отчета е посочено, че адвокатът се е запознал с подзащитния си, в 15 отчета – че адвокатът е провел предварително среща насаме с подзащитния си, а в 18 отчета – че адвокатът е съгласувал с подзащитния си основните линии на защитата.

Етичните норми на адвокатската професия предполагат, че освен конкретната работа по осигуряване на защитата, специално при подзащитни, които са задържани или са по принцип в уязвимо положение, от защитника се очаква да извършва и някои допълнителни действия, за да гарантира основните права на подзащитния си. За такива допълнителни действия на адвоката няма изрично нормативно изискване и те не са посочени във формуляра за отчет. В някои случаи

Таблица 8. Предварителни действия* на адвоката за осигуряване на защитата

Действие	Брой	Дял (%)
Не е уточнено	492	65,0
Запознаване с материалите по делото	236	31,0
Разясняване на правата на подзащитния	51	6,7
Съгласуване с подзащитния на основните линии на защитата	18	2,3
Предварителна среща насаме с подзащитния	14	1,8
Друго	14	1,8
Запознаване с подзащитния	11	1,4
Пътуване до друго населено място за среща с подзащитния	4	0,5

* Предварителните действия на адвоката за осигуряване на защитата не са включени като част от формуляра за адвокатски отчет. Тук обобщението е направено въз основа на попълнената от адвокатите информация в свободен текст – б. а.

обаче адвокатите отчитат такива действия като част от действията по осигуряване на защитата, предоставена по ЗПП. В единични отчети е посочено, че адвокатът е оказал съдействие на задържан подзащитен, за да получи вещи от близките си, че адвокатът се е свързал с консулските органи на чужда държава (при задържан чужденец) или че е потърсил съдействие от близките на подзащитния за възстановяване на вредите от престъплението (с оглед на постигане на споразумение с прокурора).

От отчетите не може да се направи извод за средната продължителност на отделните действия на адвоката по осигуряване на защитата в досъдебното производство. Общата продължителност на оказаната правна помощ е отбелязана в по-голяма част от отчетите, но понеже около половината от тях съдържат и отчет за предоставена правна помощ в съдебната фаза, не може да се разграничи колко време се отделя за правната помощ в единия и в другия случай.

Таблица 9. Общо времетраене на предоставената правна помощ (обобщени данни)

Време	Брой	Дял (%)
Под 120 минути	215	28
От 121 до 480 минути	303	40
Над 480 минути	57	8
Без данни	186	24

Три четвърти от отчетите в извадката (75%) съдържат указание за общото времетраене на предоставената правна помощ, като средно аритметично отчетеното време е по около 225 минути на отчет (в 42% от случаите обаче това включва и съдебната фаза). В най-голям брой от случаите (82 бр., или малко над 10% от всички случаи в извадката) адвокатите съобщават, че са отделили точно по 120 минути за предоставената правна помощ.

Таблица 10. Общо времетраене на предоставената правна помощ (най-често споменаваните точни стойности в адвокатските отчети)

Време, в минути	Брой отчети
30 минути	10
60 минути	46
90 минути	20
120 минути	82
180 минути	56
240 минути	57
300 минути	48
360 минути	31
420 минути	11
480 минути	33
600 минути	11

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ДОСЪДЕБНИТЕ ПРОИЗВОДСТВА, ПО КОИТО Е ПРЕДОСТАВЕНА ПРАВНА ПОМОЩ

а. Видове разследвани престъпления

През 2015 г. по данни на НСИ 27 787 престъпления, извършени в страната, са завършили с осъждане, като най-често наказваните престъпления са престъпленията против собствеността (кражба, грабеж, присвояване, обсебване, измама), които представляват 29% от наказаните престъпления, и престъпленията по транспорта и съобщенията (шофиране без книжка, шофиране с алкохол в кръвта, противозакон-

но отнемане на МПС) – също 29% от наказаната престъпност. Третото най-често наказвано престъпление в страната през 2015 г. е незаконното преминаване на границата – 10% от наказаните престъпления.

Структурата на престъпленията, при които най-често се отчита предоставянето на правна помощ, в известна степен се отличава от посочената по-горе картина. Може да се предположи, че сред подзащитните в системата на правна помощ има повече бедни, отколкото средно за разследваните престъпления, т.е. кръгът от престъпления, при чието разследване се предоставя правна помощ, очертава характерните особености на криминализацията, която е свързана с бедността и социалната маргинализация.

Първата характерна особеност е, че престъпленията против собствеността представляват значително по-важна група сред престъпленията, за които се оказва правна помощ (половината от всички случаи), в сравнение със средното за страната (29%).

Таблица 11. Видове разследвани престъпления

Престъпление	Брой	Дял (%)
Кражба	324	43,0
Незаконно преминаване на границата	66	9,0
Друго	62	8,0
Шофиране без свидетелство за управление на моторно превозно средство	50	7,0
Грабеж	38	5,0
Придобиване/държане на наркотични вещества	36	5,0
Използване на неистински/преправен документ	24	3,0
Шофиране след употреба на алкохол/наркотици	16	2,0
Умишлено нанесена средна телесна повреда	13	2,0
Присвояване	13	2,0
Неплащане на издръжка	12	2,0
Унищожаване/повреждане на чужда вещ	12	2,0
Държане на акцизни стоки без бандерол	11	1,0
Хулиганство	10	1,0
Съжителство без брак с лице под 16-годишна възраст	10	1,0
Блудство или изнасилване	9	1,0
Измама	9	1,0
Противозаконно държане/придобиване на огнестрелно оръжие	9	1,0
Неправомерно включване в електрическата мрежа	7	1,0
Превеждане през границата	7	1,0
Престъпления във връзка с пътно-транспортни произшествия	7	1,0
Убийство	6	1,0
Незаконна сеч на дърва	5	0,6
Улесняване на незаконно съжителство с лице под 16-годишна възраст	5	0,6

Втората характерна особеност е, че престъпленията по транспорта и съобщенията представляват значително по-маловажна група сред престъпленията, за които най-често е предоставяна правна помощ, в сравнение със средното за страната. През 2015 г. те представляват 29% от наказаната престъпност, но в същото време са само 10% от престъпленията, при които най-често е предоставяна правна помощ. При тези престъпления извършителят трябва да има на разположение автомобил, а това изключва най-бедните слоеве от населението.

Такива разлики не се забелязват при други две групи престъпления – престъпленията против личността (убийство, телесни повреди, изнасилвания) представляват 5% от наказаната престъпност през 2015 г. и 3,7% от престъпленията, при които най-често е предоставяна правна помощ. Незаконното преминаване на границата през 2015 г. е третото най-често наказвано престъпление общо за страната (10% от наказаните престъпления), а сред престъпленията, при които най-често се предоставя правна помощ, е на второ място, с дял от 9%.

Макар че стойностите в извадката на някои видове престъпления са много малки, за да се направи надеждно сравнение със средните за страната, може да се предположи, че има и една трета характерна особеност на структурата на престъпленията, при чието разследване се предоставя правна помощ: вероятно престъпленията, които са свързани с непосредственото материално оцеляване на най-бедните (неплатането на издръжка, противозаконното включване в електропреносната мрежа, незаконната сеч на дърва), са по-често срещани сред престъпленията, по които е

предоставяна правна помощ, в сравнение със средното за страната.

6. Акт, с който приключва досъдебната фаза

Почти половината от досъдебните производства, по които е предоставена правна помощ, приключват с обвинителен акт, а в 27% от случаите досъдебната фаза приключва със споразумение. В 11% от случаите досъдебното производство бива прекратено, а в 5% от случаите прокурорът предлага освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание.

Общият дял на постигнатите споразумения в случаите на правна помощ вероятно е малко по-висок от 27%, ако се отчетат и споразуменията, постигнати в съдебната фаза на производствата. Общо в 30% от всички случаи на предоставена правна помощ в досъдебната фаза адвокатите отчетат, че са участвали в съдебно заседание за одобряване на споразумение, което съвпада и с приложените към отчета копия от документи – в 236 от отчетите в извадката (31%) са приложени копия от съдебни определения за одобряване на споразумение.

Ако сравним получените данни за актовете, с които приключват досъдебните производства, в които е предоставена правна помощ, с данните за актовете, с които приключва досъдебната фаза според отчетите на прокуратурата, би се очертал отговор на въпроса как наличието на адвокат от системата за правна помощ променя изхода на производството. Така биха могли да се изградят някои хипотези за качеството

Таблица 12. Актове, с които най-често приключва досъдебната фаза на наказателните производства, по които е предоставена правна помощ

Акт за приключване на досъдебното производство	Брой	Дял (%)
Обвинителен акт	359	47
Споразумение	206	27
Прекратяване на досъдебното производство	82	11
Не е уточнено / Не е относимо	66	9
Предложение за освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание (чл. 78а НК)	37	5
Спиране на производството ⁵	11	1

⁵ Спрените производства не са „приключили“, но „спиране на производството“ е включено във формуляра на НБПП за адвокатски отчет в частта „Акт, с който е приключила досъдебната фаза“, защото чл. 3, ал. 1, т. 3 от Наредбата за заплащане на правната помощ позволява на НБПП да изплати авансово адвокатско възнаграждение при спряно производство – б. а.

на предоставяната правна помощ. Това сравнение е много трудно, защото, както беше вече посочено, в годишните отчети на прокуратурата са включени и досъдебните производства, които се водят срещу неизвестен извършител. В таблица 13 са сравнени досъдебните производства, по които е предоставена правна помощ, досъдебните производства, които през 2015 г. са били решени от прокурорите, и досъдебните производства, които през 2015 г. са били решени от прокурорите и за които може да предположим, че е установен извършителят (от общия брой решени производства изваждаме спрените производства, които най-често са водени срещу неизвестен извършител).

Досъдебните производства, по които е предоставена правна помощ, приключват значително по-често с обвинителен акт, отколкото средното за страната – с обвинителен акт са приключили почти половината от досъдебните производства, по които е предоставена правна помощ, в сравнение с една четвърт (26%) от всички решени от прокурор досъдебни производства, при които вероятно има установен извършител, и само 14% от всички решени от прокурорите досъдебни производства през годината.

Делът на досъдебните производства, приключили със споразумения, е два пъти по-висок сред досъдебните производства, по които е предоставена правна помощ, в сравнение с дела на споразуменията от всички решени от прокурор досъдебни производства, по които вероятно има установен извършител, и три пъти по-висок в сравнение с дела на споразуменията спрямо всички решени от прокурор досъдебни производства. Това означава, че при обвиняем с адвокат от системата за правна помощ е два или три пъти по-вероятно да се сключи споразумение, отколкото при обвиняемите средно за страната (които се защитават сами или са упълномощили защитник за своя сметка).

Защо се получава така, би следвало да се установи чрез отделно изследване. Проведените фокус група и интервюта с експерти позволиха да се тестват някои хипотези, основната от които е, че често пъти правната помощ се предоставя само формално, т.е. качеството на правната помощ е по-лошо в сравнение с работата на упълномощените адвокати. Тази хипотеза не можа да бъде категорично потвърдена, но не беше и категорично отхвърлена. Мненията на интервюираните са разделени. Интервюираните съдии от градове извън София и адвокатите от фокус групата смятат, че няма разлика в качеството на правната помощ, която се предоставя от адвокатите от системата на правната помощ в сравнение с упълномощените от

самите обвиняеми адвокати. Те обясняват по-високия дял обвинителни актове и споразумения по делата, свързани със случаите на правна помощ, в сравнение със средното за страната с това, че правната помощ се предоставя предимно по производства, в които обвиняемият е склонен да признае вината си с цел постигане на споразумение или преминаване към съкратено съдебно следствие.

В проведената фокус група и интервюта с адвокати беше изтъкнато също, че причината за по-високия дял споразумения е, че в повечето случаи обвиняемите са вече осъждани – те познават системата и затова искат по-бързо приключване на делото. Един адвокат (млад мъж от областен град) казва: „На служебна защита има много рецидивисти. Те знаят, че са виновни и ще следва наказание, и самите те искат споразумение. Мен ме викат само за подпис“. Същата причина най-вероятно изключва възможността за освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание (чл. 78а НК).

Като причина за високия дял обвинителни актове и споразумения, постигнати в случаите на предоставена правна помощ, се изтъква и обстоятелството, че правната помощ се предоставя по производства за по-тежки престъпления и това ограничава възможностите за освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание. Това обяснение трудно може да се приеме, защото само в 2% от случаите на правна помощ адвокатът е назначен поради това, че за престъплението се предвижда наказание лишаване от свобода повече от десет години или друго по-тежко наказание. Около половината от всички случаи на правна помощ са за извършени престъпления против собствеността, т.е. далеч не за най-тежки престъпления.

Не е изключено определени характеристики на подзащитните в системата за правна помощ наистина да влияят на изхода на производствата. Освен наличието на предишни осъждания вероятно значение имат и други фактори. От интервю с адвокат (жена на средна възраст от София) стана ясно, че почти всички случаи на наказателно преследване за незаконно преминаване на границата завършват със споразумение, при което на обвиняемия се налага наказание пробация. Самите обвиняеми се признават за виновни и не желаят да участват в съдебен процес, защото крайната им цел е да напуснат страната и да потърсят бежански статут в някоя от държавите в Западна Европа. В същото време обаче адвокатът казва, че много от имигрантите изобщо не разбират, че са вече осъдени,

т.е. служебните защитници в тези случаи не разясняват на своите подзащитни последиците от споразумението – включително и това, че ако бъдат заловени на изхода от страната и отново съдени за незаконно преминаване на границата (има редица случаи на повторно осъждане за същото престъпление), обвиняемите вече ще бъдат със статут на осъдени и ще ги грози ефективно лишаване от свобода.

Въпреки че не може да бъде изключено влиянието на тежестта на престъплението и на някои особености на обвиняемите върху крайния изход от досъдебната фаза, интервюираните съдии от София и интервюираните адвокати извън системата на правна помощ приемат, че по-вероятното обяснение за високия дял споразумения при досъдебните производства с правна помощ е свързано с лошо качество на адвокатската работа. Тези интервюирани споделят наблюдения за формалната работа на адвокатите от системата за правна помощ, които се явяват и подписват документите, без да се ангажират ефективно със защитата на обвиняемия. Адвокат, млад мъж от областен град, казва: „Донякъде ние, адвокатите, злоупотребяваме. Едно споразумение приключва производството само за две седмици. Едно съдебно дело също може да приключи в едно съдебно заседание, но за него адвокатът трябва да се готви“. Друг адвокат (жена на средна възраст от София) казва: „Манталитетът (сред адвокатите от системата за правна помощ – б. а.) е, че няма какво да се свърши и просто подписваш. Разговаряш с него (подзащитния – б. а.), за да видиш дали не може по-бързо да се приключи. Рядкост са колегите, които си вършат

съвестно работата като служебни защитници, и те са предимно по-младите колеги, които тепърва искат да натрупат практика“. Съдия (жена на средна възраст от София) казва, че „на районен съд е шаячната престъпност и всичко приключва със споразумение“.

Без значение дали са съгласни, че качеството на правната помощ е по-ниско спрямо договорната защита, всички интервюирани съдии споделят, че са имали случаи, при които адвокатите от системата за правна помощ подхождат формално към защитата и се явяват само за да подпишат необходимите документи. Съдия (жена на средна възраст от малък град) цитира свой акт по наказателно дело, в което тя отказва да кредитира самопризнания, направени от обвиняем в досъдебната фаза в присъствието на служебен защитник, защото обвиняемият е неграмотен, пред съда твърди, че по време на разпита не е правил самопризнания, а „само адвокатката е говорила“, но в протокола за разпит фигурира негово изявление, че (заедно с други обвиняеми) „предварително се сговорихме четиримата“ за извършването на престъплението. Според съдията „предварителен сговор“ е юридическа оценка на задружна престъпна дейност – юридически термин от наказателното право, който не би могъл да бъде формулиран в рамките на свободен разказ от който и да било от подсъдимите (обвиняемите са неграмотни, от ромски произход и трудно си служат с български език).

Друг от интервюираните съдии (жена на средна възраст от малък град) казва, че не вижда разлика в качеството на правната помощ, оказвана от служеб-

Таблица 13. Актове, с които най-често приключва досъдебната фаза на наказателните производства – сравнение между досъдебните производства, по които е предоставена правна помощ, със средното за страната

Вид прокурорско решение	Като дял от досъдебните производства, по които е предоставена правна помощ (%)	Като дял от всички решени от прокурорите досъдебни производства (%)	Като дял от всички решени от прокурорите досъдебни производства, по които е вероятно да има установен извършител (%)
Обвинителен акт	47	14	26
Споразумение	31	9	16
По чл. 78а от НК	5	3	6
Прекратяване	11	25	54
Спиране	1	47	–

ните адвокати и от адвокатите, упълномощени от обвиняемите. В същото време обаче тя приема, че е възможно въпросът за качеството на правната помощ да стои различно в малките и големите градове на страната: „В малките градове (качеството на правната помощ – б. а.) не е проблем, защото са малко адвокатите и ще направи лошо впечатление, ако са пасивни в залата (в случаите, когато се явяват като служебни защитници – б. а.)“. Същият съдия съобщава, че на местно ниво ръководството на съда е провело разговор с председателя на местния адвокатски съвет и е постигнато съгласие постъпващите искания за правна помощ да не бъдат разпределяни между адвокатите от Националния регистър за правна помощ на случаен принцип и „некомпетентните“ адвокати да не получават такива искания. Дори само този факт обаче показва, че проблеми с качеството на правната помощ има и в по-малките населени места.

В 64% от делата, по които е предоставена правна помощ на досъдебното производство, обвиняемият прави самопризнания. При проведената фокус група с адвокати с цел обясняване на резултатите от количественото изследване те споделят, че високият дял на споразуменията се дължи на обстоятелството, че повечето обвиняеми са „постоянни клиенти“ на наказателноправната система, т.е. вече са осъждани, знаят какво могат да очакват от развитието на процеса и предпочитат да направят самопризнания, за да се сключи споразумение и по този начин да се ускори крайният изход на делото. Интервюиран за целите на изследването съдия (жена на средна възраст от София) подчертава, че особено склонни на споразумение са обвиняеми, които са задържани с постановление на прокурора до 72 часа и разглеждат самопризнанието като предпоставка за по-бързото си излизане на свобода. Същото виждане беше подкрепено и от интервю с адвокат.

Таблица 14. Дял на самопризнанията в досъдебните производства, по които е предоставена правна помощ

Наличие на самопризнание	Брой	Дял (%)
Обвиняемият е направил самопризнание	487	64
Не може да се установи от приложените документи	151	20
Обвиняемият не е направил самопризнание	123	16

в. Мерки за процесуална принуда

Най-често прилаганата мярка за неотклонение в производствата, по които е предоставена правна помощ, е подписка – 43% от всички случаи в извадката. Втората най-често вземана мярка е задържане под стража – по всяко пето досъдебно производство, по което е оказана правна помощ (21% от всички случаи в извадката). Сравнени с данните за престъпленията, по които най-често се предоставя правна помощ, тези данни говорят за една диспропорционално тежка наказателна репресия – преобладаващата част от делата, по които е предоставена правна помощ, са за сравнително леки престъпления.

Хипотезите, при които е взета мярка за неотклонение задържане под стража, далеч не са единствените случаи на лишаване от свобода на обвиняемите в случаите на предоставена правна помощ. При известен дял от отчетите, попаднали в извадката, обвиняемите са вече в затвора за изтърпяване на друго наказание, а в други случаи са задържани при преминаване на границата от служители на Главна дирекция „Гранична полиция“ при МВР.

Установено беше също така, че в 45 случая (или 6% от отчетите в извадката) има данни, че преди началото на досъдебното производство заподозреният е бил задържан на основание чл. 72 от Закона за МВР

Таблица 15. Мерки за неотклонение на досъдебното производство

Мерки за неотклонение	Брой	Дял (%)
Подписка	330	43
Задържане под стража	158	21
Не е уточнено	113	15
Не е взета мярка за неотклонение	97	13
Не е приложимо ⁶	48	6
Парична гаранция	9	1
Домашен арест	6	1

⁶ Категорията „не е приложимо“ тук включва случаите, при които изобщо няма информация за производството (например служебният адвокат се е явил, но не е участвал в никакви действия, защото обвиняемият има упълномощен защитник) или не може да се очаква да има мярка за неотклонение спрямо клиента на правната помощ (когато адвокатът се е явил по досъдебното производство като повереник или особен представител).

(т.нар. полицейско задържане), но в извадката не е регистриран случай на отчетена правна помощ на това основание.⁷

ПРОФИЛ НА АДВОКАТИТЕ, ПРЕДОСТАВЯЛИ ПРАВНА ПОМОЩ, И РАЗМЕР НА ВЪЗНАГРАЖДЕНИЯТА

а. Разпределение на отчетите между адвокатите

Една от основните цели на ЗПП е да ограничи случаите на неравномерно разпределение на работата между адвокатите, които предоставят правна помощ. Данните от изследването обаче показват, че десет години след приемането на Закона този проблем все още не е преодолян. В извадката бяха разгледани 761 бр. отчети, подадени от 582-ма адвокати, т.е. средно аритметично по 1,3 отчета на адвокат. Огромната част от адвокатите (465) са попаднали в извадката с по 1 отчет, 83-ма адвокати са попаднали в извадката с по 2 отчета, 22-ма адвокати – с по 3 отчета, трима адвокати – с по 6 отчета, и по един адвокат – със 7 и 9 отчета.

Неравномерното разпределение на отчетите между адвокатите се дължи преди всичко на неравномерното разпределение на адвокатите на територията на страната. Адвокатите обикновено установяват практиката си в населени места с окръжни съдилища. В значителен брой населени места с районни съдилища има малко адвокати, а има и населени места с поделения на МВР, където няма районен съд и изобщо няма адвокати. Трима от петимата адвокати, които са попаднали в извадката с 6 и повече отчета, практикуват в такива малки населени места.

Друг фактор за неравномерното разпределение на отчетите между адвокатите е, че до 2013 г. няма времеви ограничения за подаването на отчети. Промени⁸ в ЗПП от 2013 г. въвеждат изискването адвокатите да подават отчетите си в рамките на една година след

като преустановят участието си в производството, но дори и след тази дата при определени уважителни причини е възможно един адвокат да подаде отчети за правна помощ, предоставяна в няколко последователни години. По тази причина в извадката е попаднал един адвокат с 6 отчета, които обаче засягат правна помощ, предоставена от него в три последователни години.

Тези две обяснения обаче не са приложими в други случаи на адвокати, които са попаднали с повече отчети в извадката. Двама от адвокатите, които са попаднали в извадката с 6 и 9 отчета, практикуват в Софийската адвокатска колегия – единият се е явявал по досъдебни производства в няколко районни полицейски управления в София, а другият – изключително по дела за престъпления, извършени на граничните пунктове Калотина и Драгоман. Не може да се установи защо в тези два случая има струпване на множество отчети от едни и същи адвокати.

Неравномерното разпределение на натовареността на адвокатите е отчетено като проблем от НБПП. Със свое писмо⁹ от април 2015 г. НБПП изисква от адвокатските съвети да прецизират правилата, които използват за определяне на адвокатите за осъществяване на правна помощ. В отговор на това писмо докъм средата на 2016 г. местните адвокатски съвети приеми и оповестяват свои вътрешни правила, в които са предвидени критерии за разпределение на постъпващите искания за правна помощ между адвокатите от колегията и ред за осъществяване на вътрешен контрол върху разпределението.

Таблица 16. Разпределение на отчетите по адвокати в извадката

Брой отчети	Брой адвокати
1	465
2	83
3	22
4	7
6	3
7	1
9	1

⁷ През 2015 г. по реда на Закона за Министерството на вътрешните работи в страната са били задържани 44 320 души (вж. Ангелова, Д., Кънев, К., Станев, К. Декларации за правата на задържаните в България. Български хелзинкски комитет, 2017, с. 66, изследването е достъпно в интернет на адрес www.bghelsinki.org).

⁸ Закон за изменение и допълнение на Закона за правната помощ, обн., ДВ, бр. 28 от 2013 г.

⁹ Писмо на НБПП до адвокатските съвети в страната, изх. № 15-12-17/21.04.2015 г.

б. Разпределение на адвокатите според техния пол и възраст

Адвокатите, които предоставят правна помощ в досъдебната фаза на наказателните производства, са приблизително поравно разпределени по полов признак – 51% от тях са жени, а 49% – мъже.

Като цяло адвокатите, които предоставят правна помощ, са в зряла възраст – над половината са на възраст между 41 и 60 години. Една трета от адвокатите (33%) са на възраст между 41 и 50 години, една четвърт (25%) са на възраст между 51 и 60 години. Най-младият адвокат, който предоставя правна помощ в досъдебната фаза на наказателните производства през 2015 г., е бил на 26 години, а най-възрастният – на 82 години.

в. Размер на изплатените възнаграждения

Средният размер на едно изплатено възнаграждение по отчет за правна помощ в досъдебната фаза на наказателните производства през 2015 г. е 203 лв., което е по-високо от средния размер на изплатените от НБПП възнаграждения по всички видове дела (184 лв.).

Таблица 17. Разпределение на адвокатите по възраст

Възрастова група	Брой	Дял (%)
Между 26 и 30 години	15	2,6
Между 31 и 40 години	123	21,0
Между 41 и 50 години	192	33,0
Между 51 и 60 години	147	25,0
Между 61 и 70 години	72	12,0
Над 70 години	25	4,3
Не е уточнено	8	1,4

Най-ниското изплатено възнаграждение за правна помощ в досъдебното производство, попаднало в извадката, е в размер на 50 лв., а най-високото – 2600 лв. Най-често размерът на изплатените възнаграждения попада в границите между 101 и 150 лв. (27% от всички случаи) и между 151 и 200 лв. (също 27% от всички случаи).

В по-голямата част от случаите НБПП определя размера на възнаграждението на адвоката в предвидените от наредбата граници. Само в около една пета от

Таблица 18. Среден размер на изплатените адвокатски възнаграждения по видове дела

Вид дело	Среден размер на възнаграждение по едно решение (лв.)
Правна помощ по касационно производство	370
Правна помощ по въззивно наказателно дело от общ характер	323
Правна помощ по незабавно производство	213
Правна помощ по досъдебно производство	203
Правна помощ по бързо производство	191
Средно по всички решения за правна помощ	184
Правна помощ по наказателно дело от общ характер	182
Правна помощ по наказателно дело от административен характер	164
Правна помощ по други видове дела	158
Правна помощ по гражданско дело	152
Правна помощ по частно наказателно дело	117
Правна помощ по въззивно частно наказателно дело	117

Таблица 19. Размер на плащанията по отчети за предоставена правна помощ в досъдебното производство

Размер на плащането	Брой	Дял (%)
Под 100 лв.	13	1,5
Между 101 и 150 лв.	202	27,0
Между 151 и 200 лв.	202	27,0
Между 201 и 250 лв.	91	12,0
Между 251 и 300 лв.	60	8,0
Между 301 и 350 лв.	67	9,0
Между 351 и 400 лв.	16	2,0
Между 401 и 450 лв.	17	2,0
Между 451 и 500 лв.	43	6,0
Между 501 и 600 лв.	12	1,5
Между 601 и 700 лв.	16	2,0
Между 701 и 800 лв.	10	1,3
Между 801 и 1000 лв.	1	–
Над 1000 лв.	9	1,5

отчетите (19%) НБПП е определило размер на възнаграждението над установения в наредбата максимум за съответното действие. Най-често основанието за надхвърляне на предвидения в наредбата максимум е предоставянето на правна помощ в почивни/празнични дни (5% от отчетите в извадката) и когато правната помощ е предоставена на повече от едно лице (4% от отчетите в извадката).

ПРОФИЛ НА ПОДЗАЩИТНИТЕ

а. Разпределение на подзащитните според общия брой обвиняеми в досъдебното производство

В преобладаващия брой случаи на предоставена правна помощ (92%) досъдебното производство се води срещу един извършител; в 5% от случаите – срещу двама, в 1,6% от случаите – срещу трима, и в 1,5% от случаите – срещу повече от трима, като в един случай производството е срещу 11 обвиняеми.

Таблица 20. Разпределение на подзащитните според общия брой обвиняеми в досъдебното производство

Общ брой обвиняеми	Брой	Дял (%)
Един	700	92,0
Двама	38	5,0
Трима	12	1,6
Повече от трима	11	1,5

б. Разпределение на подзащитните според техния пол и възраст

Основните демографски данни за обвиняемите, на които е предоставена правна помощ в досъдебната фаза на наказателните производства, не могат да бъдат извлечени от адвокатските отчети, а в между 15 и 25% от случаите в извадката не могат да бъдат установени и от копията от документи, които адвокатите прилагат към своите отчети. Най-пълно демографският профил на подзащитните може да бъде установен само в случаите, когато към отчета е приложено одобрено от съда споразумение или друг съдебен акт. По отделните демографски показатели данните са сравнително пълни (пол, възраст), но по други липсват данни в около 1/4 от прегледаните отчети, т.е. тогава резултатите не са представителни.

Над 90% от подзащитните в случаите на предоставена правна помощ в досъдебното производство са мъже. Не се установява разлика спрямо средното за страната: през 2015 г. по данни на НСИ осъдените жени представляват 8,8% от общия брой осъдени лица.

Около 10% от подзащитните в случаите на предоставена правна помощ в досъдебното производство са непълнолетни (на възраст между 14 и 18 години), а над половината от всички са на възраст до 29 години. Делът на непълнолетните подзащитни сред клиентите

Таблица 21. Разпределение на подзащитните по пол

Пол	Брой	Дял (%)
Мъж	694	91
Жена	67	9

Таблица 22. Разпределение на подзащитните по възраст

Възраст	Брой	Дял (%)
Под 18 години	78	10,0
Между 18 и 29 години	339	45,0
Между 30 и 60 години	325	43,0
Над 60 години	15	2,0
Няма данни	4	0,5

на системата за правна помощ в досъдебното производство е тройно по-висок спрямо дела на непълнолетните сред осъдените лица изобщо (около 3% от осъдените лица през 2015 г. са непълнолетни), което може да се обясни със задължителния характер на защитата в тези случаи. Подзащитните на възраст между 18 и 29 години представляват 45% от случаите на оказана правна помощ в досъдебното производство и 38% от осъдените лица през 2015 г., т.е. младите хора са малко по-широко представени сред клиентите на правната помощ, отколкото сред осъдените изобщо.

в. Разпределение на подзащитните според тяхното гражданство и националност

Преобладаващият дял от подзащитните (88%) са български граждани; 11% от подзащитните са чужденци, а за един от подзащитните е отбелязано, че е без гражданство.

Данни за националността на подзащитните са установени само в случаите, когато към адвокатските отчети са приложени копия от споразумения или съдебен акт. По-голямата част са регистрирани с българска националност; в 31 случая (4%) от всички случаи в извадката в документите е отбелязано, че обвиняемият е от ромска националност, а в 15 случая (или 2% от всички случаи) – че обвиняемият е турчин по националност. В проведената с адвокати фокус група за изясняване на резултатите от количественото проучване беше изяснено, че в хода на досъдебното производство органите, които водят разследването, не изясняват изрично националността на обвиняемия, като едва в съдебната фаза (ако се стигне дотам) съдията (не във всички случаи) регистрира този факт, като задава въпрос на обвиняемия и той споделя как се самоопределя. По общо съгласие на участващите

във фокус групата адвокати данните за 4% от подзащитните, регистрирани като роми, не съответстват на тяхната практика. Според адвокатите 70–90% от подзащитните им са от ромски произход.

В 11% от случаите на предоставена правна помощ обвиняемите са с различна от горните три националности – 22-ма от тях са регистрирани като сирийци, 13 – като афганистанци, 9 – като иракчани, 7 – като алжирци, и др.

Осезаемият дял на чуждите граждани сред подзащитните в случаите на правна помощ в досъдебното производство поставя въпроса за достъпа до преводач. Според чл. 395а и сл. от НПК обвиняемият, който не владее български език, има право на устен и писмен превод на език, който разбира, като разходите за превод са за сметка на държавата, а преводачът, който осигурява превода по време на процесуалните действия или действията по разследването, осигурява превода и по време на срещите между обвиняемия и защитника. В проведената фокус група с адвокати не бяха изтъкнати проблеми на тази плоскост, но следва да се отбележи, че участниците имат ограничен опит в работата с чужденци и е препоръчително да се направи отделно изследване, специално в областите Ямбол, Хасково и Бургас, където има най-много случаи на незаконно преминаване на границата.

г. Разпределение на подзащитните според тяхното образование

В 30% от случаите на предоставена правна помощ обвиняемият е с начално или по-ниско образование, а в 26% от всички случаи в извадката обвиняемият е с основно образование. Средно образование има всеки пети обвиняем, на който е предоставена правна помощ в досъдебното производство (19% от всички случаи), а с висше образование са около 1% от обвиняемите.

Таблица 23. Разпределение на подзащитните според тяхното образование

Завършено образование	Брой	Дял (%)
Начално или по-ниско	230	30
Основно	197	26
Не е уточнено	179	24
Средно	145	19
Висше	10	1

няемите. Сред адвокатите и съдиите, интервюирани за целите на изследването, преобладава разбирането, че наличието на формално завършена образователна степен не съответства на реалното ниво на образованост на обвиняемите и че сред тях има много неграмотни, както и такива, които не владеят български език в достатъчна степен, за да могат да разбират случващото се на досъдебното производство.

д. Разпределение на подзащитните според семейното им положение

В 15% от отчетите не са посочени данни за семейното положение на обвиняемите. По-голямата част от обвиняемите (64%), на които е предоставена правна помощ в досъдебното производство, нямат сключен брак. Само за около 11% от тях има данни, че са женени, респ. омъжени. В преобладаващия брой случаи от отчетите на адвокатите и от приложените към тях документи не става ясно дали обвиняемите имат деца, а ако имат – колко са на брой и на каква възраст. Само за 6% от обвиняемите е сигурно, че имат деца.

Таблица 24. Разпределение на подзащитните според тяхното семейно положение

Семейно положение	Брой	Дял (%)
Неженен/неомъжена	486	64
Не е уточнено	117	15
Женен/омъжена	85	11
Разведен/а	40	5
Живее на семейни начала	23	3
Вдовец/вдовица	10	1

е. Разпределение на подзащитните според тяхната заетост

В около 20% от разгледаните отчети за правна помощ не се откриват данни за заетостта на обвиняемите. За около половината (49%) от всички обвиняеми, на които е предоставена правна помощ в досъдебното производство, е известно, че са безработни. Само 8% от подзащитните имат работа. Делът на безработните обвиняеми сред клиентите на правна помощ (49%) е двойно по-висок в сравнение с дела на безработните

Таблица 25. Разпределение на подзащитните според тяхната заетост

Заетост	Брой	Дял (%)
Безработен	374	49
Не е уточнено	149	20
Не работи	90	12
Работи	59	8
Учащ	39	5
Друго	39	5
Пенсионер	11	1

сред установените извършители на престъпления за 2015 г. (22%).¹⁰

ж. Разпределение на подзащитните според тяхната съдимост

Половината от обвиняемите, на които е предоставена правна помощ в досъдебното производство, вече са били осъждани, като в 5% от всички случаи в извадката обвиняемият е бил осъждан два или повече пъти. В извадката са попаднали 2 случая, в които обвиняемият е осъждан 9 пъти, 2 случая, в които обвиняемият е осъждан 8 пъти, 2 случая, в които обвиняемият е осъждан 7 пъти, 3 случая, в които обвиняемият е осъждан 6 пъти, 4 случая, в които обвиняемият е осъждан 5 пъти, 6 случая, в които обвиняемият е осъждан 4 пъти, и 21 случая, в които обвиняемият е осъждан 2 пъти.

Сред клиентите на правната помощ делът на обвиняемите, които вече са били осъждани (50%), е значително по-висок в сравнение с дела на хората с минали осъждания сред установените извършители на престъпления за 2015 г. (34%).¹¹

Таблица 26. Разпределение на подзащитните според тяхната съдимост

Съдимост	Брой	Дял (%)
Осъждан	384	50
Неосъждан	299	39
Не е уточнено	78	10

¹⁰ Данните са от Полицейска статистика – 2015 г., взети от уебсайта на МВР (www.mvr.bg) на 22.01.2018 г. – б. а.

¹¹ Пак там.

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Десет години след приемането на ЗПП правната помощ в досъдебната фаза на наказателните производства продължава да засяга сравнително ограничен брой досъдебни производства – трудно е да бъде дадена точна оценка, защото в отчетите на прокуратурата са включени и досъдебните производства срещу неизвестен извършител, но случаите на предоставена правна помощ засягат между 6% (консервативна оценка) и 34% (оптимистична оценка) от досъдебните производства. Необходимо е отделно да бъдат изследвани причините за ограничения достъп до правна помощ, но едно от възможните обяснения се корени в това, че НБПП има нормативно задължение да претендира възстановяване на средствата за предоставената правна помощ дори и от най-бедните обвиняеми. Когато на тях им бива разяснявано правото на защита, им се разяснява и задължението да възстановят разходите за служебния защитник при осъдителна присъда и това най-вероятно ограничава предоставянето на правната помощ само до случаите, в които участието на защитник е задължително. Препоръчително е този проблем да бъде разрешен по законодателен път и бедните обвиняеми да бъдат освободени от задължението да възстановяват на НБПП средствата за правна помощ.

Досъдебните производства, по които е предоставена правна помощ, завършват с обвинителни актове и споразумения по-често в сравнение със средното за всички досъдебни производства. По-специално споразуменията са два или три пъти по-вероятен изход от досъдебното производство в случаите на предоставена правна помощ, отколкото средно за страната (според това дали се изчислява спрямо общия брой решени от прокурорите преписки, или спрямо вероятния брой досъдебни производства, които са водени срещу известен извършител). При фокус групите и проведените интервюта бяха тествани няколко различни хипотези за обяснение на този резултат – част от експертите смятат, че причината се корени в големия дял лица сред клиентите на правната помощ, които вече са били осъждани. Те знаят какво могат да очакват от развитието на процеса и предпочитат делото да приключи по-бързо, т.е. да признаят вината си и да сключат споразумение. Друга част от интервюираните експерти обаче са по-склонни да приемат, че качеството на работа на служебните адвокати е по-ниско в сравнение с работата на упълномощените защитници,

и споделят редица случаи на формално изпълняване на задълженията от страна на служебните адвокати.

Във връзка с това е препоръчително, от една страна, НБПП и съответните адвокатски съвети да разширят своя административен капацитет за наблюдение и оценка на качеството на работа на адвокатите, да извършват периодични проактивни проверки в този смисъл и при оценка на качеството да отчитат и гледната точка на потребителите на правна помощ, каквито утвърдени практики съществуват в други държави – членки на ЕС. От друга страна, би било подходящо формите за отчет на правната помощ да бъдат преразгледани с оглед на документиране не само на участието на адвоката в конкретните процесуални действия и действия по разследването, но и на пълния кръг от действия, които извършва адвокатът във връзка със защитата (запознаване с материалите по делото, среща с подзащитния за разясняване на правата и съгласуване на основните линии на защитата) и да се регистрира действително отделеното за тях време.

Структурата на престъпността, която е свързана със случаите на предоставяната правна помощ, се отличава в значителна степен от общата картина на наказаната престъпност в страната. Сред случаите на предоставяна правна помощ доминират престъпленията, които са свързани с бедността на обвиняемите (освен престъпленията против собствеността, с малък дял, но характерни са престъпления като неплащане на издръжка, незаконна сеч на дърва, незаконно включване в електроразпределителната мрежа и др.). Тези престъпления са сравнително дребни, но често се извършват по повече от веднъж, което води до засилена наказателна репресия – повторното извършаване на престъпленията е основание за налагане на по-високи санкции и за ефективно осъждане на лишаване от свобода, както и до по-строги мерки за процесуална принуда – 32% от исканията за предоставяне на правна помощ са във връзка с искане за вземане на мярка за неотклонение задържане под стража, всеки пети подзащитен в системата на правната помощ по досъдебни производства е задържан под стража. Засилената наказателна репресия обаче не води до поправяне на извършителите, защото половината от подзащитните при правната помощ са вече осъждани поне по веднъж.

Огромната част от обвиняемите в системата за правна помощ са мъже на възраст под 29 години; половината са безработни; половината са вече осъждани поне веднъж; 9% са непълнолетни; вероятно има значителен дял неграмотни, дори и сред тези, които имат формално завършен някакъв етап от училищно

образование. Тези данни очертават редица групи на уязвими обвиняеми сред подзащитните в системата за правна помощ, които трябва да бъдат обект на специална закрила според националното законодателство, респ. работата с тях поставя специфични изисквания към професионалната квалификация на защитниците. Възприетата от НБПП форма за отчитане на адвокатския труд обаче към момента на изследването не позволява изготвянето на справки по критерии, свързани с личността на потребителите на правна помощ – техните основни демографски характеристики не се регистрират пълно от адвокатите. Така при оценка на качеството на предоставената адвокатска помощ адвокатските съвети и НБПП нямат информация, въз основа на която да преценят дали защитата е била съобразена с уязвимото положение на потребителите на правната помощ. За разрешаването на този проблем е препоръчително да бъдат взети следните мерки:

- ▶ да се адаптира формулярът за отчет на правната помощ така, че адвокатите да попълват в отчетите информация, която да позволява установяването на уязвим статут на подзащитния им, както и информация за контакт с него;

- ▶ в случаите, когато подзащитният е неграмотен, това трябва също изрично да бъде регистрирано в адвокатските отчети;

- ▶ особеностите на защитата при лица в уязвимо положение да бъдат включени с приоритет в програмите за последващо професионално обучение на адвокатите от Националния регистър за правна помощ.

Изследването установи, че 16% от обвиняемите, на които се предоставя правна помощ в досъдебната

фаза на наказателните производства, не владеят български език, а 11% са чужденци. При провеждане на процесуални действия и действия по разследването с участието на адвокат, преводът се осигурява чрез преводачите, определени от органите на досъдебното производство и за сметка на тези органи. Препоръчително е провеждането на нарочно изследване за установяване на практическото прилагане на правото на достъп до преводач в наказателните производства специално в областите, които са засегнати от по-голям брой досъдебни производства за незаконно преминаване на границата (Хасково, Ямбол, Бургас).

Резултатите от изследването очертават необходимостта от развитие на системата за последващо професионално обучение на адвокатите чрез провеждане на специализирани курсове по следните теми:

- ▶ Основни права на задържаните;
- ▶ Особенности на защитата на непълнолетни и други обвиняеми в уязвимо положение;
- ▶ Работа на защитата със съдебнопсихиатрични и съдебнопсихологически експертизи;
- ▶ Актуално развитие на практиката на Европейския съд по правата на човека в областта на правото на защита и правото на справедлив съдебен процес;
- ▶ Актуално развитие на правото на Европейския съюз в областта на защитата на основните процесуални права и по-специално изучаване на директивите, приети в изпълнение на Пътната карта за укрепване на процесуалните права на заподозрени лица или на обвиняеми в рамките на наказателното производство (2009 г.).

За контакти във връзка с това изследване:

Институт Отворено общество – София
ул. „Солунска“ 56, София 1000

тел.: (+359 2) 930 66 19, факс: (+359 2) 951 63 48

www.osi.bg